

# TOVARNIŠKI PROSTOR: PROSTORSKA RAZMERJA IN HIERARHIJE

## Izvleček

*V prispevku se sprašujem o prostorskih ureditvah in hierarhijah v tekstilni tovarni Predilnica Litija. Osredotočam se na oblikovanje tovarniške discipline in na spreminjanje prostorskih razmerij, prostorske mobilnosti oz. determiniranosti delavcev in upraviteljev v proizvodnji v kontekstu spreminjanja socialistične tovarne v preoblikovano postsocialistično podjetje.*

*V Predilnici Litija sem se leta 2004 za krajši čas zaposlila v proizvodnji. Analizo terenskih zapisov soočam z intervjuji z upokojenimi in s še zaposlenimi ljudmi v Predilnici. Teza, ki jo postavljam, je, da prostorska ureditev, v katero so implicirana hierarhična razmerja in razmerja moči, ni le odraz tovarniške discipline, temveč tudi prostor, kjer se vzpostavlja spomin.*

## Abstract

*The article analyzes spatial relations and hierarchical structures in the Predilnica Litija textile factory. Examined are disciplinary measures in the plant and the changes in spatial relations and mobility of production workers and management, all within the context of transformation from a socialist textile factory to a restructured post-socialist enterprise. After having obtained a short-time employment in the factory in 2004 I kept a fieldwork diary and interviewed factory employees as well as those who have already retired from the plant. On the basis of my findings I posit that the spatial arrangement within the plant, with its implicit hierarchical structure and proportions of power, reflects not only work discipline but also forms a space that creates a memory.*

## Za uvod

Projekt zgodnje industrializacije, ki se je tako rekoč rodil prav v tekstilnih tovarnah, so v Sloveniji po drugi svetovni vojni vzeli v roke inženirji socialistične ideologije, v sodobnem času pa upravitelji, ki poskušajo slediti strategijam mednarodnih trendov upravljanja podjetij. Kot sestavni del socialističnega projekta je Predilnica Litija tako kot druge tovarne utemljevala svoj razvoj s posebnimi parolami o učinkovitosti in racionalizaciji. Zanimivo je, da so po političnem preobratu po letih 1990 in 1991 na dan znova prišle enake parole, čeprav s popolnoma drugačnimi pomeni.

Socialistične tovarne so z ekspanzivnim večanjem števila zaposlenih in s širjenjem prostorov uresničevale parole o (socialistični) tehnološki modernizaciji in napredku. Tudi Predilnica je v tem duhu dograjevala nove prostore, ki jih je odpirala ob političnih obletnicah, in tako z odprtjem novega prostora potrjevala politične zmage, krepila pripadnost tovarni

in (tudi) političnemu režimu.

V sodobnem času se je tovarna skrčila tako v številu zaposlenih kot v prostoru.<sup>1</sup> Delavke in delavci so mi vsi najprej hiteli zatrjevati, kako veliko se je v tovarni spremenilo: »Zdaj se zgubiš notri, ker se je toliko spremenilo,« so mi razlagale delavke. »Včasih je bilo 1100 ljudi, zdaj pa ...,« so ostajali stavki večinoma nedokončani, kot da jih sploh ni treba izgovoriti, saj naj bi to videla že sama. Največjo prostorsko spremembo je po pripovedovanju prineslo zmanjšano število zaposlenih v proizvodnji.

Spreminjanje tovarniškega prostora pri zaposlenih je tesno povezano s časovno delitvijo na »včasih« in »zdaj«. Pri tem lahko označevalec *zdaj* zajame zelo široko obdobje; lahko je danes, včeraj ali pred petimi leti. Prav tako lahko *včasih* pomeni tudi preteklost pred dvajsetimi ali štiridesetimi leti. Dogodek, ki čas razdeli med *včasih* in *zdaj*, ni jasno definiran; lahko je to leto 1990 (odpuščanje delavcev v tovarni in ne politične volitve), leto 1991 (izguba jugoslovskega trga in vojna v Sloveniji) ali pa prelom ostaja časovno nedoločen.

Predilnico Litija sem izbrala za bolj poglobljeno študijo predvsem zato, ker je ena redkih predilnic v Sloveniji, ki še vedno deluje. S specializacijo za posebna vlakna, ki jih izdelujejo za potrebe medicine, pohištvne in avtomobilske industrije, je Predilnica specializirala proizvodnjo, redefinirala podjetniško usmerjenost, reorganizirala delovno organizacijo in prostorske relacije ter s tem socialna razmerja med ljudmi.

Vodstvo Predilnice ponosno opozarja na *predilniško tradicijo*; s tem pravzaprav poimenuje časovno kontinuiteto obstoja tovarne, hkrati pa neprestano poudarja tehnološko modernizacijo in vizije prihodnosti. V takšnih okvirih tudi delavci s ponosom poudarjajo, kako se je s tehnološkim razvojem vse spremenilo.

Ob najinem prvem pogovoru leta 2003 je direktor Predilnice pokazal na tovarniški dimnik ter vodni stolp na fotografiji, in rekel: »*Tole je simbol predilnice in ljudje se tega premalo zavedajo.*« Nekdanji direktor, ki je Predilnico vodil skoraj 30 let, je v intervjuju poudaril, da je, ko se je zaposlil v tovarni, najprej poskušal »*utrditi pripadnost delavcev do tovarne.*«. Tudi v tem primeru je tovarniški dimnik postavil za simbol. Dimnik je simbol tovarne tako v klasični industriji kot tudi v socialistični ideologiji. V obeh primerih uteleša produkcijsko moč v materialnem in simbolnem smislu.<sup>2</sup> V imaginariju

<sup>1</sup> Dele tovarniškega posloplja Predilnica oddaja v najem drugim podjetjem. Po oceni nekdanjega direktorja naj bi Predilnica zdaj delovala le še v tretjini nekdanjega obsega.

<sup>2</sup> Tovarna ne proizvaja le dobrin, temveč tudi subjektne pozicije ljudi (prim. Rofel 2001, 170): delavke, delavce, uslužbenke, upravitelje in vodje.

zaposlenih in upokojenih pripovedovalcev dimnik prinaša niz predstav, med drugim predstavlja »kruh« oz. zaslužek, v industrijski krajini pa poseblja napredek in uspeh.

V postsocialističnem času se je pomen dimnika spremenil. V diskurzu postsocializma in deindustrializacije so industrijska poslopja zamenjala servisna podjetja, moderne poslovne stavbe s pisarnami in trgovski centri. S preoblikovanjem socialnega prostora so tudi delavke in delavce v medijskem diskurzu začeli nadomeščati nove proletarke in proletarci, to so trgovke in trgovci.<sup>3</sup> Vzdrževalec v proizvodnji Predilnice se mi je pritožil nad spreminjanjem okolja in se pri tem skliceval prav na izganjanje kadečih dimnikov: »Potem imamo še bencinske črpalke, pa trgovine. Industrije pa ni. Da bi se še kaj ven kadil iz raufenka, to se pa samo pri nas. Povsod so same trgovine, pa trgovke. Saj je prav, da so trgovke, ampak če drugih firm ne bo, tudi v trgovine ne boš mogel iti.«

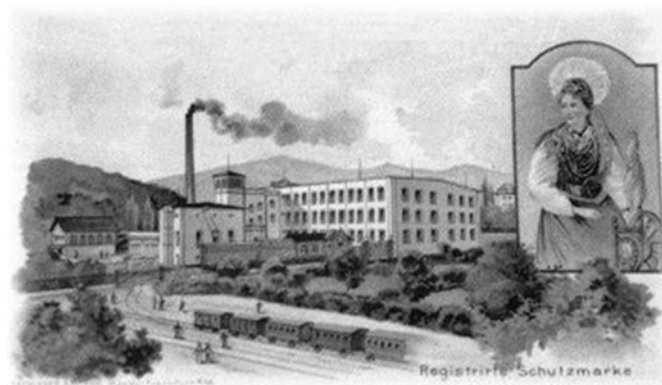


Fotografija dimnika in vodnega stolpa Predilnice Litija.  
Vir: *Litijski predilec*, september 2003, letnik 3, št. 2, 1

Kljub temu pa se upravitelji Predilnice ob opredeljevanju podjetja tudi danes obračajo na klasični simbol industrije. »117 let štejejo. Tovarniški dimnik kot izraz industrijske moči, rasti in tudi kot simbol naše enotne volje,« je septembra leta 2003 v uvodnik tovarniškega časopisa *Litijski predilec* zapisal direktor.

Sodobno poslanstvo podjetja, ki je definirano ob prepletanju preteklosti in sedanjosti, nakazuje tudi slika na spletni strani Predilnice Litija: v zgornjem kotu je na manjši sliki v narodni noši upodobljena predica, ki prede na kolovratu, v ozadju pa se čez cel kader razteza industrijsko poslopje z dobro vidnima dimnikom in vodnim stolpom. Iz dimnika se vali dim, tovarna torej deluje. Pred tovarno je železnica, pomembna za razvoj tekstilne industrije. Pod sliko pa je zapisana letnica 1886, kar poudarja časovno kontinuiteto obstoja tovarne. Osrednje

tovarniško poslopje, zgrajeno v stilu predvojne, zgodnje industrijske arhitekture<sup>4</sup> se do danes ni veliko spreminjalo. Osrednji del zgodnje predilnice je ostal, dodajali pa so se novi prostori. Tovarniško poslopje je ograjeno. Zaposleni vstopajo v ograjeni tovarniški prostor po dvorišču mimo vratarnice, kjer se nahajajo tudi skladišča. Vrata so v dopoldanskem času odprta, vstop kontrolira vratar, ki je danes hkrati tudi telefonist, v popoldanskem in nočnem času pa so vrata zaprta. Z racionalizacijo delovnih mest so se (po letu 1990) v Predilnici ukinila nekatera delovna mesta, med drugim tudi mesto vratarja v popoldanskem in nočnem času. V popoldanskem in nočnem času vhod prek monitorja in kamere nadzoruje delavka v vlagalnici.



Slika spletne strani Predilnice Litija.  
Vir: [www.litija.com](http://www.litija.com), 9. 1. 2005<sup>5</sup>

Nižje poslopje ob glavni proizvodni stavbi naseljujejo uslužbenci tržnega sektorja, marketinga in drugih servisnih služb. Kadrovska služba in računovodstvo sta v stavbi, ki je odmaknjena od tovarniškega poslopja in zunaj ograjenega prostora. Proizvodnja Predilnice je razdeljena na tri oddelke: predpredilnico, predilnico in sukalnico. V proizvodnji poleg delavk in delavcev za stroji delajo tudi čistilci, snemalke, transportni delavci, ki skrbijo za prevoze, in vzdrževalci, ki popravljajo oz. vzdržujejo stroje. Vsak oddelek ima svojega vodjo, po formalni hierarhični lestvici so nižje od njih vodje posameznih izmen. Njihova naloga je organizacija in koordinacija dela v proizvodnji. Njihov formalni naziv je *vodja izmene*, zaposleni v proizvodnji pa jim pravijo *majstri*. Pogosto jih kličejo kar po imenu, le tistega, s katerimi se ne razumejo najbolje, naslavljajo z neosebno obliko *majster*.<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Z zgodnjo industrijsko arhitekturo raziskovalci označujejo čas od tridesetih let 19. stoletja do propada Avstro-Ogrske. Breda Mihelič, *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem: Zgodovinski uvod*. V: Breda Mihelič, *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana 2002: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 5–26.

<sup>5</sup> V času, ko je bil prispevek že napisan, so v Predilnici Litija spremenili naslovnico spletne strani.

<sup>6</sup> Beseda je nemškega izvora. Še danes pri delu vsi v proizvodnji uporabljajo veliko nemških popačenk. Zdi pa se, da vodje spodbujajo uporabo slovenskih različic, saj so mene vedno, ko sem tudi sama spregovorila z nemškimi popačenkami, vprašali, če vem za slovenski prevod. Delavke in delavci so mi razložili, da je zato toliko nemških besed, ker je bila Predilnica včasih nemška.

<sup>3</sup> Boštjan Videmšek, *Novi proletariat, trgovke: Nasmeh je eno najpomembnejših pravil korporacijskega kodeksa*. In prav je tako. V: *Delo, Sobotna priloga*, 26. 2. 2005, 12–14.

Zaposleni na vodstvenih položajih, ki svoje delo opravljajo v pisarnah, le redko vstopijo v proizvodnjo, npr. ko imajo tam kakšno konkretno delo. Delavci v proizvodnji jih ne vidijo pogosto in jih le redko naslavljajo s priimki, še redkeje z imeni, čeprav na videz, in kadar jim omeniš priimek, prepoznajo vse. Ko govorijo o njih, jih naslavljajo z *uni iz pisarn* ali *uni gor*. Tudi vodstvo je hierarhično razdeljeno in za delavce tako obstajajo *šefi* in *še večji šefi*, se pravi *uni gor*, to so pisarniški uslužbenci. V tovarni je ključna razdelitev na proizvodnjo in pisarne. Za razumevanje dihotomije zgoraj–spodaj pa moramo spoznati hierarhično strukturo v tovarni.

### Hierarhična struktura v tovarni

V pogovorih delavke in delavci proizvodnjo pogosto označujejo z *noter*. *Noter* in *zunaj* sta ključna označevalca, prav tako tudi *zgoraj* in *spodaj*, ki jih moramo brati v mreži hierarhičnih razmerij in socialnih interakcij. Z označevalcema *zgoraj* in *spodaj* zaposleni v proizvodnji ločujejo pisarne upraviteljev, kamor pogosto v pogovorih delavk, delavcev in vzdrževalcev sodijo tudi druge servisne službe, pa čeprav se številne pisarne ne nahajajo v zgornjem delu glavne stavbe. Takšna poimenovanja niso povezana s prostorskim stanjem, temveč odražajo hierarhično razdelitev.

*Noter* v interpretacijah delavk in delavcev predstavlja proizvodnjo, lahko pa tudi notranji, prostorsko in časovno omejen prostor, ki ga delavka in delavec ne smeta zapustiti, dokler ni konec *ših*. Kot mi je v pogovoru rekel vzdrževalec: »*Zunaj je pa moje življenje, tukaj si ga pa ne morem sam urejati, tukaj si pa s sodelavci, zunaj je pa zunaj, se pa družimo vsi ...*« V delavskih interpretacijah *noter* pogosto z negativno konotacijo omejenega prostora predstavlja omejenost miselnega horizonta. »*Svojim otrokom ne bi tega pustila, da se zaposli v predilnici, jaz sem se kot otrok, kaj pa otrok ve. Potem pa tukaj ostaneš in se zabubiš ... in ne greš nikamor več drugam,*« se mi je pritožila delavka. Prostor lahko v takšnem smislu determinira horizont življenja posameznice oz. posameznika.

Oddelki so ločeni med seboj; v pritličju sta predpredilnica, prva faza obdelave, in sukalnica, zadnja faza. Predilnica, vmesna faza, se nahaja v dveh nadstropjih, v zgornjem nadstropju, delno pa tudi spodaj, v istem prostoru kot sukalnica. Prva in tretja faza sta zaradi lažjega dovoza materiala (na primer bombaža) in odvoza preje (končnega izdelka Predilnice) spodaj. V vsakem oddelku so pisarne *majstrov* in njihovih pomočnikov. Predilnica je pred kratkim prenovila proizvodno pisarno svojega oddelka, ki se kot galerija razteza v prostor dveh proizvodnih oddelkov, predilnice in sukalnice. Čez celo steno pisarne je okno z razgledom nad proizvodnjo. Pisarne kadrovske službe, računovodstva, generalnega direktorja in direktorice hčerinskega podjetja Liti<sup>7</sup> so v drugi stavbi, kjer je bilo nekoč še več pisarn, in se nahaja za tovarniško vratarnico, se pravi zunaj ograjenega prostora.<sup>8</sup> Laboratorij in pisarne trženja, prodaje in razvoja so v posloplju poleg proizvodnje.

<sup>7</sup> Hčerinsko podjetje Liti je bilo s statusom invalidskega podjetja ustanovljeno leta 1994.

<sup>8</sup> Poslovna stavba je ločena od glavnega tovarniškega kompleksa. V stavbi je bila še pred letom 1986 zdravstvena ambulanta, pozneje pa tudi trgovina.

Večina pisarn je tudi prostorsko odmaknjena od proizvodnje; brez razgleda nanjo ali stikov z njo.

Lisa Rofel je v analizi tovarniškega prostora tekstilne tovarne svile na Kitajskem postavila zanimivo vprašanje o prostorski oddaljenosti. Vprašanje je, kdo se skriva pred kom; pisarniški uslužbenci pred delavci ali obratno. Njena teza je, da upravitelji niso skriti le zato, da bi lahko čim bolj prikrito opazovali in nadzorovali delavce, temveč tudi zato, da sami ostajajo skriti pred njimi. Na takšen način ohranjajo moč nad svojim delom; delavci namreč nikoli ne vedo prav dobro, kaj delajo upravitelji in uslužbenci v svojih pisarnah. Po Rofelovi moramo raziskovalci razmišljati v kontekstu moči, saj imajo tisti, ki so v pisarnah, dostop do znanja. (2001, 170)

To velja predvsem za pisarne upraviteljev ter pisarniških uslužbencev, ne pa vodij v proizvodnji. Pisarne *majstrov* niso neprehoden prostor. *Majstri* v pisarnah izračunavajo zmogljivost strojev pri obdelavi raznolikih surovin, program dela oz. organizacijo strojev pa vpisujejo v tabele na veliko tablo, ki se nahaja v vsaki pisarni na različnih oddelkih. V pisarnah so tudi izračuni in popisi količine, ki sta jih pridelala posamezna delavka ali delavec. »*Ko v pisarni ni nikogar, skočim pogledat, koliko sem naredila,*« mi je povedala delavka, pri kateri sem delala. V pisarno pa vstopita delavka ali delavec tudi takrat, ko se pokvari stroj, da po telefonu pokličeeta vzdrževalce. Delavke in delavci pogosto vedo, kaj se dogaja v pisarni. Skozi okno, ki se nahaja v vseh treh oddelkih, imajo namreč vsaj delen vpogled v prostor, zato se tudi govorice med njimi hitro širijo.

Delavke so večinoma jezne, če v garderobo vstopi nepovabljen nadrejeni. »*On je tudi v garderobo za mano prišel,*« so mi za določenega vodjo večkrat rekly v pogovoru. Garderoba je intimni prostor delavk, kamor imajo dostop le one ali delavke drugih izmen istega oddelka. Čeprav to v praksi ne drži vedno. V garderobo lahko stopi vodja izmene z nalogami, navodili in opozorili, ali pa tam poišče delavko, da se vrne za stroj. Po pripovedovanju se to v sodobnem času redkeje dogaja, v preteklosti pa se je večkrat. Uslužbenci in upravitelji v njihovo garderobo nikoli ne vstopijo. Garderobe moških in žensk so ločene, moški pa so lahko v nekaterih oddelkih in izmenah tudi povabljeni na kavo v žensko garderobo.

Pisarna v proizvodnji je tudi v razumevanju delavcev prostor vodij izmen, kamor se ti poskušajo tudi skriti, predvsem v nočnem delovnem času, ko naj ne bi bilo kontrole z *vrha*, nadzora, ki so mu izpostavljeni tudi vodje v proizvodnji. Po mnenju delavk in delavcev so vodje v proizvodnji tudi sami izpostavljeni nadzoru upraviteljev. Takšne razlage so odvisne od odnosa med vodjo in njegovo izmeno. V splošnem pa med različnimi položaji znotraj proizvodnje, se pravi med vodjo izmene, delavkami, delavci in vzdrževalci obstaja povezanost, ki se navezuje na skupni delovni prostor. Predvsem to drži v razmejevanju s pisarniški uslužbenci; takšen prostor je namreč situacijsko in relacijsko oblikovan. Številni *majstri* so bili pred napredovanjem delavci oz. vzdrževalci v proizvodnji.

Razlika med zaposlenimi v proizvodnji in zaposlenimi v pisarni je vidna tudi v oblekah; vodje v proizvodnji (čeprav ne vsi) imajo halje, pisarniški delavci oz. zaposleni v drugih sektorjih pa jih nimajo. Vodje izmen popravljajo oz. nastavljajo stroje, tako da so sami pogosto črni od olja, ali pa kot delavke in delavci beli od bombaža ter lanu; njihovo delo namreč pote-

ka v proizvodni dvorani. Pisarniški uslužbenci se, oblečeni civilno, pogosto le sprehodijo skozi tovarno. Redko se med njimi in delavci v proizvodnji sliši pozdrav, ali pa si v pozdrav pokimajo z glavo.

Oddelki so prostorsko ločeni, vsak ima svojo garderobo, se pravi, da se zaposleni niti med malico, ki poteka v garderobi, ne vidijo med seboj. Ker je moških v proizvodnji toliko manj, imajo zdaj skupno garderobo. Zaposleni se vidijo le, ko prihajajo ali odhajajo iz skupne zgradbe. Vendar sta tudi vhoda v zgradbo dva: v predpredilnico oz. predilnico smo šli večinoma skozi drug vhod kot v sukalnico. Oddelki so med seboj povezani, čeprav se delavke in delavci ne sprehajajo naokoli. Njihovo mesto je točno določeno. Če jih vodje ne prestavijo na drugo delovno mesto, delavke in delavci ne zapuščajo proizvodnih hal svojega oddelka. Večina jih že dolgo ni bila v drugih oddelkih, in sami so rekli, da bi bilo dobro, da bi se razgledali naokoli in videli, kako se je spremenila proizvodnja. To pa je mogoče le enkrat letno ob dnevu odprtih vrat, ko obiskovalce po proizvodnji vodijo vodje izmen, oddelkov ali proizvodnje.

Kjer poteka delo v skupini, na primer na nekaterih delovnih mestih v predilnici, delavke z *ukanjem*, kot to same imenujejo (podaljšano črko u zategnjeno in glasno zapojejo), kličejo k delu na določenem stroju. Poleg telesne komunikacije, kretenj rok in glave, ostaja med njimi ukanje še danes ključni način komunikacije pri delu. V predilnici delavke v skupini pripravljajo stroj. Ko ga vodja skupine »zalaufa«, zraven zaúka, takrat pa z vseh strani dvorane pritečejo delavke ter začnejo vezati prejo. Stroji so dolgi; na obeh njihovih straneh stoji in prejo veže več delavk. Sama tega nisem delala, ker se nikakor nisem mogla naučiti. Ko smo končale delo pri pripravi stroja, sem na začetku kar stala v kakšnem kotu. Vendar so me delavke opozorile, da to ni dobro; da se moram znajti in si sama najti opravilo. Stati križem rok prikrito in odkrito odklanjajo vsi v proizvodnji. Še preden sem vstopila v proizvodnjo, mi je prijatelj, uslužbenec v Predilnici, svetoval, naj v proizvodnji nikakor ne stojim z rokami v žepih. Tudi sam je namreč kot pripravnik v proizvodnji delal tri mesece.<sup>9</sup> V proizvodni dvorani nikoli nisem videla, da bi kdorkoli stal pred strojem in čakal. Če v nekem trenutku v določeni fazi ni dela, ker se na primer čaka na material, se delavke (čeprav je prepovedano) umaknejo v garderobo, skrijejo za kakšnim večjim strojem in poklepetajo ali pa v roke vzamejo metlo in počistijo okolico stroja. Zato sem v takšnih trenutkih sčasoma v roke kar sama vzela metlo in začela pometati. Enkrat pa sem, ko se je z ukanjem klicalo k vezanju preje, odšla od stroja, da bi se razgledala po proizvodnji. Do mene je prišla delavka, ki je zaslišala ukanje. Bila je razjarjena, ker sem odšla, nato pa je sama v ihti skočila k stroju. Ukanje namreč v trenutku definira natančno koreografijo delavk v prostoru.

Čeprav se osredotočam na verbalno artikulirane pripovedi, na tem mestu vendar opozarjam tudi na neverbalno artikulirane pomene, kar zajema tudi samo učenje dela v tovarni. Delavke in delavci se dela za stroji namreč priučijo z opazovanjem in s telesnim posnemanjem gibov. Precej samouško učenje zajema

utelešeno znanje in nebesedne komunikacije. (prim. Herzfeld 2003, 101) Učenje telesne discipline na podlagi posnemanja zahteva aktivno udeležbo posameznice oz. posameznika. Telesno učenje predvsem na začetku redko spremljajo verbalna pojasnila.

Marsikatera upokojena delavka mi je v intervjuju zavrnila, da lahko še danes sredi noči naredi vozle; v dokaz je z rokami takoj v zrak zarisala kretnjo. Ob tem pa je ponosno poudarila, da se je teh vozlov naučila sama. Učenje s telesnim posnemanjem pa je lahko problematično. Marsikatera se je pritožila, da ji dolgo nihče ni povedal, da ne dela pravilno. Delavke in delavci se dela za stroji učijo od starejših sodelavk in ne od formalno nadrejenih vodij. V začetni fazi je tako zelo pomemben odnos med starejšo delavko in novinko. Starejša delavka je namreč tista, ki ve, kako najbolje in najhitreje delati na stroju. V nadaljevanju se takšen odnos odvisnosti prenese na vodjo izmene in delavko. Nova delavka mora poskrbeti, da bo stroj deloval. Ko se pokvari, mora o tem obvestiti vodjo izmene, ki pokliče vzdrževalca, da stroj popravi. Hitreje ko sta pri stroju vodja izmene in vzdrževalec, hitreje lahko delavka nadaljuje z delom, to pa se na koncu pozna na števcu njenega stroja ali pri stehtani kilaži.

Delo v proizvodnji je fizično, delavke in delavci delajo z rokami oz. s telesi. Popisujejo *šefi*; tisti, ki *samo popisujejo*, v proizvodnji niso najbolj priljubljeni. Pred kratkim so upravitelji začeli v proizvodnjo uvajati sistem podpisovanja; delavke in delavci se podpisujejo na listke, ki jih priložijo svojim izdelkom, ali na sezname opisanih del, ki visijo na strojih. Za nekatera dela, kot na primer čiščenje stroja ipd., je časovno določeno, kdaj se izvajajo, in ko jih delavka oz. delavec opravi, na seznamu naredita kljukico. S kljukico in podpisom prav tako potrđita, da sta pri prevzemu in ob odhodu z delovnega mesta stroj lastnoročno pregledala. Podpis naj bi v tem primeru potrdil identifikacijo posameznice ali posameznika z njenim izdelkom, v primeru podpisovanja opravljenih del pa dokazal njuno fizično prisotnost in moralno odgovornost do dela za strojem: »Zdaj smo jih že tako navadili, da imajo vsi svinčnike, ker morajo. Na strojih morajo opraviti določena opravila, potem imajo pa kontrolni list, kakor recimo na straniščih snažilka. Ima listo, to sem naredil, to, to, tako da zdaj niso vsi majstri, ki imajo svinčnike.« Upravitelj v citatu posredno opozarja na pomensko spreminjanje svinčnika ali samega pisanja v proizvodnji. V preteklosti je kontrolni list podpisoval vodja izmene, zdaj je to postala naloga delavk. Razlaga upraviteljev je, da poskušajo na ta način delavce osamosvojiti. Delavke in delavci pa tovrstna nova opravila pogosto težko sprejemajo, večina vidi v tem le dodatno delo.

Pri tem pa je zanimiv tudi sam pomen pisanja ob fizičnem delu za strojem v proizvodnji. Delavke in delavci še danes negativno ocenjujejo tiste vodje, ki se s svinčnikom in papirji v rokah sprehajajo po proizvodnji, sami pa nikoli niso poskušali ali ne poskušajo delati na strojih. Takšni pogledi so odraz razmejevanja med priučenimi oz. izkušenimi in izobraženimi, šolanimi ljudmi. »Delavka je mojster svojega stroja in svoj stroj najbolje pozna,« so mi večkrat povedale sodelavke. Izkušnje so namreč tiste, ki v proizvodnji ostajajo pomembne. Nadrejene, ki niso nikoli delali na stroju, delavke in delavci prav zaradi tega pogosto označujejo negativno.

<sup>9</sup> Vsi pripravniki, ki se zaposlijo kot uslužbenci v Predilnici, najprej tri mesece delajo v proizvodnji.

## Tovarniška disciplina

Vsaka delovna faza je odvisna od dela, ki so ga delavke in delavci opravili v prejšnjih delovnih fazah; tako organizirano delo po *tekočem traku* oz. zaporedju delovnih faz namreč postavlja delavke in delavce v razmerje odvisnosti. Delavke so v pogovoru večkrat poudarile, da so bila vedno pomembna vsa delovna mesta v tovarni, nihče namreč ne more brez drugega. Vendar pa je delavka iz predpredilnice, ko se je pri meni ustavila skupaj s transportnim delavcem iz sukalnice, v šali rekla sodelavcu z drugega oddelka: *»Brez nas tudi vas ne bi bilo.«* V sodobnem času se takšna delitev spreminja, v predpredilnici vodje uvajajo linije, kjer naj bi delavec ali delavka obvladala celotno linijo. Z racionalizacijo in s prilagodljivostjo delovnih mest<sup>10</sup> ista delavka oz. delavec ne delata za enim, temveč za dvema ali tremi stroji ene linije. Ena linija namreč predstavlja več različnih faz, kjer se obdeluje določena vrsta materiala; na primer bombaž, lan ali mešanica.

Pot oz. potek delovnih postopkov sta v proizvodnji točno določena: neočiščen bombaž (ali lan, surovin je namreč več), ki ga pripeljejo s tovornjaki ali po železnici, najprej obdelajo v predpredilnici. V navitkih prepeljejo transportni delavci material v vozičkih v predilnico, kjer se predeluje preja, in na koncu v sukalnico, kjer se oblikuje fina nit.



Vozički za prevoz navitkov v predpredilnici.  
Foto: Nina Vodopivec, 9. 9. 2005

Vodje oddelkov utemeljujejo sodobno proizvodnjo z več urejenosti, ki sledi načelom večje učinkovitosti. Takšne so tudi pogoste interpretacije delavcev in delavk. Upravitelji tovarne ne prestopajo poudarjajo red. Tudi nekdanja gospodarska ministrica Petrinova naj bi bila ob obisku Predilnice zadovoljna z notranjo organizacijo dela, *»kjer dela ena delavka na več strojih, in izredno čisto proizvodnjo, kjer je vse, kot je povedala, na svojem mestu. Njenim očem ni bilo skrito, da se delavci ne*

<sup>10</sup> Prilagodljivost in racionalizacijo delovnih mest izpostavljajo tako merila sodobnih strategij upravljanja podjetij kot tudi dokumenti Sveta Evrope. O kritiki in problematičnosti takšnih pogledov gl. Angela Procolli (ur.), *Workers and Narratives of Survival in Europe: The Management of Precariousness at the End of the Twentieth Century*. New York 2004: State University Press.

*sprehajajo brez potrebe in vsak natančno ve, kaj dela.«*<sup>11</sup>

Prostorska preureditev pomeni drugačno razdelitev dela, kar vpliva tudi na drugačno socialno interakcijo. Pri tem je pomembna spremenjena postavitev strojev, ki so drugačni tudi tehnološko. *»Včasih nisi smel stran od mašine,«* povedo delavke. Že sama pozicija strojev je zahtevala več sodelovanja med delavkami. Po pripovedovanju so bili stroji postavljeni drug nasproti drugega, tako da sta si bili delavki prostorsko blizu. Ker na strojih ni bilo lučk, ki bi označevale napake (kot na sodobnih strojih), je morala delavka neprestano nadzorovati, kako se napeljuje preja na sprednji in zadnji strani stroja. Četudi je šla preverit zadnji del ali zadaj vezat prejo, kar je sestavni del delovnega procesa, je njena sodelavka nadzirala, kaj se dogaja na sprednji strani.

Delovna mesta po oddelkih so različno porazdeljena: v predpredilnici delata delavka ali delavec sama za enim ali tremi stroji, v predilnici in sukalnici pa delo večinoma poteka v skupini. To je pomembno tudi v prostorskem smislu, saj sta v prvem primeru delavka oz. delavec sama za strojem, v drugem pa sta v neprestani interakciji z drugimi sodelavci. Razlikuje se torej njuna prostorska determiniranost v proizvodni hali, ki je lahko vezana na majhen prostor običajno tik ob stroju, ali pa zavzame večjo prostorsko mobilnost.

Prostorska razmerja ne zajemajo le prostorskega discipliniranja teles, temveč tudi prostorsko discipliniranje zavesti. (Rofel 2001, 163) Točno je določeno, kje stoji delavec in koliko korakov stran stoji drugi delavec. Sistem linij v predpredilnici predstavljajo na tleh zarisane črte, ki zaznamujejo delovna mesta, pozicijo strojev, loncev, vozičkov in poti ter točno določijo pozicijo delavcev, njihove gibe in poteze. Kot že rečeno, je težnja vodstva, da bi delavka ali delavec obvladala celo linijo, kar pomeni več faz in več različnih strojev. Delavka in delavec nadzirata svojo linijo, ki je prostorsko odmaknjena od drugih linij. Tudi zaradi prostorske razdalje in hrupa je komunikacija med njima onemogočena, saj bi to zahtevalo, da zapustita svoj prostor. Po eni strani je mesto delavke in delavca točno določeno,<sup>12</sup> ne smeta se sprehajati po drugih proizvodnih dvoranah. Po drugi strani pa naj bi bilo delo delavke in delavca danes – v skladu z merili mednarodnih standardov – bolj prilagodljivo; glede na potrebe dela naj bi delavka oz. delavec sprejela tudi druga delovna mesta. (prim. Stenning [www.nowahuta.info/papers/stenning%20wes.pdf](http://www.nowahuta.info/papers/stenning%20wes.pdf), 27. 1. 2005; Dunn 2004). Nad takšnim spreminjanjem delovnih mest v sodobnem času delavke in delavci niso navdušeni, predvsem če naj bi zapustili svojo skupino in oddelek.

<sup>11</sup> Novinar je ob tem dodal: *»Žal si ministrica ni uspela vzeti nekaj minut časa za kratek klepet z zaposlenimi ženami, ki v zelo težkih delovnih pogojih in v štirih izmenah prejmejo v povprečju zgolj 70.000 tolarjev mesečne plače.«* Bojan Rajšek, Predilnica se ne boji Kitajcev. V: *Delo*, 19. 2. 2004, 3. Pozneje pa so upravitelji Predilnice napisali odgovor, da je bila ocena o plačah neresnična. Manja Tesla. V: *Delo*, 3. 3. 2004, 3.

<sup>12</sup> Na oglasni deski je zapisano, katere stroje zna upravljati.



*Sistem linij v predpredilnici predstavljajo na tleh zarisane črte, ki zaznamujejo delovna mesta, pozicijo strojev, loncev, vozičkov in transportnih poti. Črte na tleh točno določajo pozicijo delavcev, njihove gibe in poteze.*

*Foto: Nina Vodopivec, 9. 9. 2005*

Mobilnost posameznika v prostoru je odvisna od delovnega mesta. Delavke in delavci, ki delajo v proizvodnji za stroji, so omejeni na majhen prostor. Ko smo se oktobra leta 2004 med delom zaklepetali z delavko predpredilnice in transportnim delavcem drugega oddelka, je prišel vodja. Delavko je poslal na delovno mesto, transportnega delavca pa nazaj na njegov oddelk. Pri tem ga ni niti vprašal, ali ima kot transportni delavec, ki edini med proizvodnimi delavci lahko zapuša prostore svojega oddelka, kakšno opravilo v oddelku predpredilnice.

Vodje oddelkov obesijo na oglasne deske liste s tabelami, na katere vodje izmen vpisujejo prisotnost, neopravičene in opravičene izostanke posameznic in posameznikov.<sup>13</sup> Nihče ni komentiral, da bi ga to motilo ali da bi karkoli pomenilo; tako ali tako naj bi vsi v prostoru videli in vedeli, da te ni in zakaj te ni.

Čas je pomemben predvsem v proizvodnji pri normiranem delu.<sup>14</sup> Kot že rečeno, delo za strojem onemogoča mobilnost delavk in delavcev po prostoru in zapuščanje delovnih prostorov. Takšna časovna determiniranost razmejuje ljudi, predvsem zaposlene v proizvodnji (razen vzdrževalcev) od vodij oddelkov in uslužbencev drugih služb v tovarni.

Vodja je v najinem pogovoru delavkam in delavcem pripisal nostalgijo po socializmu, a vendar mi je, ko sva se srečala v pisarni v proizvodnji, rekel, da tudi sam pogreša urnik, ko je lahko delal od osme ure zjutraj do treh popoldan, sedaj pa ostaja do petih ali še dlje. Razdelitev na delovni in nedelovni čas je pri delavkah in delavcih točno določena, vendar se tudi konča po osmih urah, medtem ko je urnik upraviteljev in nekaterih

uslužbencev servisnih služb v sodobnem času bolj raztegljiv. Delavka, ki je v začetku devetdesetih let delala kot samostojna trgovka, je opozorila, da se kljub temu, da je fizično naporno, delo v proizvodnji za delavke in delavce zaključuje po osmih urah, za marsikoga pa danes ni tako. To je izkusila tudi sama, ko je imela trgovsko podjetje.

Odsotnost z dela je med delavkami in delavci sankcionirana.<sup>15</sup> Pod vtisom sodobnih strategij o večjem redu in učinkovitosti tudi delavke in delavci sodobnost utemeljujejo v nasprotju s socializmom, »*ko se je veliko ljudi šetal naokoli*«. Sama sem bila sprva presenečena, da je bil nadzor v proizvodnji tako minimalen. O tem sem takoj povprašala delavko, ki mi je odgovorila: »*Saj ni treba, da je ravno nadzor, saj te takoj vidi, koliko si naredil, po števcih.*«

Discipline pa ne zagotavljajo le števci; tovarniški prostor je namreč strukturiran tako, da so vsi ves čas vidni. Tovarniška organizacija s hierarhičnim, kontinuiranim, funkcionalnim in samostojnim nadzorom zajema pogled, ki nikoli ne neha gledati. Rezultat takšnega pogleda so delavci, ki predvidevajo odgovornost za samodisciplino.<sup>16</sup> Moč pogleda je vsem očitna, ni pa preverljiva. Arhitekturna struktura tovarniškega prostora je tako bolj anonimna in produktivna kot pa represivna. (Foucault 1984, 171–177)

O večjem nadzoru v primerjavi s preteklostjo pa se delavke neprestano pogovarjajo v garderobi. Ko sem enkrat vprašala sodelavko po mehanizmih na stropu proizvodnje, mi je odgovorila, da je slišala, da bodo na strop pritrdili videokamere. Ko sem jo presenečeno vprašala, zakaj, mi je odgovorila »*za nas*«. Pri tem se mi ne zdi tako pomembno vprašanje, ali bodo upravitelji v proizvodnji dejansko postavili videokamere, temveč dejstvo, da se med delavci sploh oblikujejo take interpretacije. Zgodbo z videokamero sem zasledila tudi v časopisih, ko naj bi leta 2002 v eno od tovarn direktor namestil videokamere.<sup>17</sup>

Pomočnik, ki se je v Predilnici Litija zaposlil šele pred kratkim, in je o razmerah v socialistični preteklosti slišal le od sodelavcev, odgovarja: »*Prej so bili delavci bolj med sabo. Zdaj po devetdesetih se je vse spremenilo. Ko greš naokoli, vsak delavec gleda, kot da ga kontroliraš, da izvajaš nadzor nad njim, zdaj so bolj zaprti.*« Spominjanje preteklosti je v tem primeru posredovano, vendar ponotranjeno.

Na izobraževalnem seminarju za delavke in delavce je med drugim vodstvo zaposlenim v proizvodnji predstavilo kodeks oblačenja in obnašanja. Delavka mi je v pogovoru rekla, da je bila prizadeta, ko je slišala predavateljico govoriti o tem, kako morajo imeti delavke urejene nohte in kakšno frizuro naj imajo: »*To je moja svoboda,*« je rekla, »*ali bom imela lase zgoraj ali nazaj. Dobro, nekaj je, da če imaš dolge, da imaš spete zaradi varnosti, ampak drugače je pa moja izbira. Sem*

<sup>13</sup> Opravičena ali neopravičena odsotnost z dela se označujeta z različnimi barvami. Neopravičenih odsotnosti, ki se označujejo z modro barvo, po pripovedovanju vodje danes ni več. Kaznovana bi bila lahko tudi z izključitvijo iz podjetja.

<sup>14</sup> V sodobnem času je delo v proizvodnji razdeljeno na štiri izmene. Izmena je dolga osem ur in se spreminja na dva dni. Kar pomeni, da dela izmena v proizvodnji dva dni dopoldne, dva dni popoldne, dva dni ponoči, dva dni pa so delavci izmene prosti.

<sup>15</sup> V preteklosti naj bi po pripovedovanju zaposlenih vodstvo toleriralo odsotnost kmetov ob večjih sezonskih delih, kar so delno sprejeli tudi zaposleni v proizvodnji.

<sup>16</sup> Michel Foucault je s konceptualizacijo panoptikona opozoril, da prostorska razmerja oblikujejo subjektivitete. Foucault je panoptikon spremenil v metonim za moderni pogled discipline; s konstitucijo vednosti raznolikih inštitucij postanejo subjekti pravzaprav objekti nadzora. (Foucault 1984)

<sup>17</sup> Brane Piano, Na monitorju opazujejo delavke v spodnjem perilu. V: *Delo*, 25. 1. 2002, 6

*stara štirideset let in če se v štiridesetih letih nisem naučila pozdravljati, se tudi zdaj ne bom.*«

Kljub temu, da sem se tudi sama s svojo izmeno udeležila istega izobraževanja, tega predavanja nisem slišala, čeprav je bilo napovedano na vabilu, ki so ga dobili vsi zaposleni. Predavanja so bila namreč organizirana za vse zaposlene v proizvodnji, poslušala pa jih je vsaka izmena posebej. O tem sem slišala govornice in nekaj šal v garderobi: »Pokaži mi, a imaš urejene nohte, če ne pa domov« ali »bolje desetkrat pozdraviti kot nikoli«. Številne delavke<sup>18</sup> so bile užaljene, da jih vodstvo tako obravnava, vendar pa mi je sodelavka v pogovoru rekla, da je sama opazila, kako se nekatere res ne znajo obnašati. Njena interpretacija je bila, da upravitelji tega ne morejo naravnost povedati posameznici ali posamezniku, zato so povedali vsem v skupini; da pa jim je verjetno nerodno pred tujimi partnerji, ki občasno obiščejo proizvodnjo. Številne so bile prepričane, da je bilo predavanje o pravih načinih obnašanja namenjeno vsem, tudi njihovim nadrejenim.

Kljub *tovarniški disciplini* (Foucault 1984), ki nadzira delavce in gibanje v proizvodnji, pa v praksi dejansko prihaja do neprestanih pogajanj. Na cigarete smo sicer predvsem v nekaterih izmenah redko hodile, kava (pet minut) in malica (dvajset minut) sta bili časovno točno določeni. Delo v hrupnem, zakajenem in vročem prostoru s ponavljajočimi se gibi je fizično naporno in preoblikuje telesa delavk oz. delavcev. To pa ne pomeni, da delavke nimajo nobenega nadzora več nad svojimi telesi in svojim gibanjem. Sodelavka je rekla, da če ji nagajata stroj ali preja, včasih kar na glas reče: »Udaj, pa grem na cigaret.« Ko si umiri živce, se vrne: »Tako bom več naredila, kot pa da tukaj v mašino brcam.« Dodala je, da je med delom prepovedano hoditi v garderobo, to je dovoljeno le med odmorom. »Ta starejše rečejo, da je bilo včasih tega več.« Po njenem mnenju pri tem tudi mojstri zamižijo na eno oko, saj vidijo, da »ne gre« in jih včasih celo tolažijo: »Ne se sekirat, saj bo.«

### **Med socialistično tovarno in postsocialističnim podjetjem**

Z družbenopolitično spremembo so po letih 1990 in 1991 številne tekstilne tovarne končale v stečaju, število zaposlenih pa se je zmanjšalo. Pred osamosvojitvijo leta 1990 je bilo v tekstilni industriji zaposlenih 74.845 ljudi, leta 2004 pa 21.535. (SURS, obdelava GZS ZTOUPI)

V Sloveniji so pričeli v tem času mediji, ekonomske in politične elite v ospredje postavljati popolnoma druge akterje, kot so jih postavljali v socialističnem času. Delavci, ki so bili v preteklem sistemu portretirani kot nosilci revolucije in revolucionarne zavesti, so v sodobnem času tisti, ki v javnem diskurzu kot relikti socialističnega ekspanzivnega zaposlovanja v industriji odplačujejo napake socialističnega režima. Danes delavec ni zamenljiv le v konkretnih praksah, temveč tudi v diskurzu ekonomske politike ter sodobnih politik vodenja in upravljanja podjetij. Raziskovalci moramo torej upoštevati

diskurz o delavcu v sodobni ekonomiji in politiki. V takem diskurzu je delavec vpisan v drugačno mrežo politike in moči, kot je bil v socialistični preteklosti.

Kot je bilo rečeno že na začetku prispevka, o pomenski konstrukciji tovarniškega prostora razmišljamo tako v povezavi s spreminjanjem ekonomskih ter političnih inštitucij kot tudi socialnega prostora, se pravi v kontekstu postsocialistične transformacije. Postsocializem obravnavam kot popolno predelavo temeljnih pomenskih in interpretativnih sistemov in ne popolnoma ločeno od procesov deindustrializacije. Pri tem se sklicujem tudi na kritiko tranzicije v smislu linearnega prehoda od ene statične kategorije k drugi, ki naj bi premočrtno sledila ideji napredka in kapitalističnim zahtevam ekonomije. Transformacija zavzema več možnih oblik razvoja in ne zgolj enega končnega rezultata. (Brumen in Muršič 1999, Buchowski 2001, Burawoy in Verdery 1999, Rona Tas 1997) Z idejo transformacije hkrati problematiziramo družbeno evolucionistične poglede, ki socializem portretirajo kot totalitarni režim, v nasprotju z demokratičnim sistemom v kapitalizmu.

Vprašanje torej je, kako vizije o prostorskih preureditvah in o novih oblikah discipliniranja zaposlenih ter mednarodne strategije o razvoju podjetja v praksi realizira vodstvo in kako te vizije sprejemajo ter oblikujejo delavci. Nove strategije namreč ne nastajajo v praznem prostoru, temveč tudi v okviru spomina delavk in delavcev ter upraviteljev. Prostor ni le rezultat socialnih procesov, temveč tudi medij, ki konstituira družbeno. (Gupta in Ferguson 2001, Low in Zuñiga 2003)

V spominu ljudi socialistična tovarna ni bila le delovni prostor; bila je prostor, kjer so se delavke in delavci tudi zabavali, se med seboj poročali, si pridobivali izkušnje in se seznanjali z drugačnim načinom življenja. (prim. Kürti 1996) K spoznavanju drugačnega življenja so prispevali tudi sindikalni izleti; nekateri so prvič v življenju odpotovali v tujino, se šolali v Vzhodni Nemčiji, Švici ali na Švedskem, ali pa so prvič pleteli z letalom v druge jugoslovanske republike. Predilnica je gradila stanovanjske bloke in naselja, s počitniškimi domovi na morju in v hribih pa je organizirala prosti čas zaposlenih in njihovih družin.<sup>19</sup> Predilnica je zgradila sindikalno dvorano, ki je bila še v osemdesetih letih pomemben prostor, kjer so potekale tudi lokalne proslave. Delovno mesto v tovarni je odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju družbenih mrež, v družinskem življenju in pri integraciji v skupnost. Starejši upokojenci se spominjajo, da je imela tovarna svoj zelenjavni vrt, menzo, trgovino, zdravstveno, zobozdravstveno in ginekološko ambulanto,<sup>20</sup> nekaj časa v prvem povojnem obdobju tudi vrtec (leta 1947 so odprli Dom igre in dela).

Leta 1994 se je podjetje kot številna druga podjetja v Sloveniji privatiziralo z notranjim odkupom.<sup>21</sup> Kljub temu, da je prihajalo do prestrukturiranja in da je pomembno vprašanje, kdo ima danes v Predilnici delnice in kaj to pomeni v kontekstu moči,

<sup>19</sup> Stanovanjsko infrastrukturo so oblikovali lastniki Predilnice že med obema vojnoma. Več o zgodovini Predilnice gl. France Kresal, *Zgodovina predilnice Litija 1886–1986: Predilnica Litija 100 let*. Litija 1986: Predilnica Litija.

<sup>20</sup> Prva zdravstvena posvetovalnica je bila ustanovljena leta 1962, zobna ambulanta pa leta 1963.

<sup>21</sup> Leta 2005 se je Predilnica d. d. preoblikovala v družbo z omejeno odgovornostjo.

<sup>18</sup> O tem sem se pogovarjala predvsem z ženskami, vendar naj bi se v predavanju obračali tudi na moške, kako morajo biti obriti, postriženi in počesani.



so delničarji v popolni večini še vedno zaposleni v tovarni, in upokojenci, ki delnic niso prodali. Prestrukturiranje Predilnice nakazuje že sprememba imena: Predilnica se je namreč preoblikovala iz tovarne v podjetje, pa čeprav se zaposleni nanjo še vedno sklicujejo kot na *fabrko*. Delniška družba ostaja za zaposlene v proizvodnji precej abstraktna entiteta.

Upravitelji v tovarni utemeljujejo sodobne strategije s kritiko nekdanjega socialističnega sistema oz. v opoziciji z njim in ga označujejo kot neučinkovitega, pogosto ga poimenujejo kot demokracijo v narekovajih, kjer so bili delavci preveč svobodni in preveč zaščiteni (s čimer se velikokrat strinjajo tudi delavci). V primerjavi s sodobnim racionalizmom prostega trga socializem portretirajo kot čustveni sistem. »*Tovarna je gospodarsko podjetje in ne socialna ustanova*,« mi je v pogovoru razložila uslužbenka in ob tem dodala, da je bila najprej huda, ko so drugi tako govorili, zdaj pa razume, da tako mora biti. Takšni pogledi predstavljajo socialistično podjetje kot socialni ventil, ki je preprečeval nemire, ni pa skrbel za dobiček in zahteve trga.

Vodstvo sicer utemeljuje nove strategije v nasprotju s socializmom, vendar jih kljub temu delavcem večkrat predstavi na takšen način, da poudari kontinuiteto s preteklostjo. Upravitelji delavce pogosto povezujejo s socialistično preteklostjo, pa vendar so sami tisti, ki o njej eksplicitno zelo pogosto govorijo. V takšnih njihovih interpretacijah so delavci tisti, ki se težje prilagajajo. Prilagodljivost, ki jo zahtevajo upravitelji, pa je drugačna od prilagodljivosti v razlagah delavcev, kjer so delavci tisti, ki se znajo prilagoditi in znajo delati vse. Delavci uporabljajo nekdanje izkušnje, s katerimi zagovarjajo in dokazujejo, da so se znali prilagoditi v času pomanjkanja, ko so delali nadure, ob slabi tehnični opremljenosti, slabi kvaliteti surovin (ko se je »*neprestano trgala preja*«) in v slabih delovnih pogojih (ko je bil »*beton po tleh in ni bilo klimatskih naprav*«). Delavci ne trdijo, da je bila socialistična organizacija dela ali produkcije boljša, temveč da njihove izkušnje iz časa socialističnih napetosti legitimirajo njihove sodobne položaje dobrih delavcev v kapitalističnem podjetju in da so zaradi teh izkušenj boljši delavci. Na podobne načine preteklost uporabljajo tudi upravitelji, ko pripovedujejo o različnih preteklih izkušnjah pomanjkanja in strateških načinih preživetja. Te izkušnje naj bi jim pomagale preživeti tudi v sodobnem času.

Predilnica Litija je bila, kot že rečeno, zgrajena leta 1886 in deluje še danes. Zaposlovanje v tovarni je potekalo po sorodstvenih linijah okoliškega prebivalstva, kar pomeni, da so imele delavke, delavci, uslužbenci, vzdrževalci ali upravitelji zaposlene že babice, tete, mame, v redkejših primerih tudi očete, strice in može. Pri tem igra pomembno vlogo tudi dejstvo, da je direktor domačin, nekdanji štipendist tovarne, doma iz bližnje okolice, kot tudi večina drugih zaposlenih na vodstvenih položajih. Pogovor z ljudmi kaže, da je to pomembno dejstvo, saj je po eni strani tovarna dolgoletni vir preživetja, hkrati pa je simbolni kapital – za zaposlene je tovarna namreč prostor in vir identifikacije. Tovarna je prostor, ki na prav poseben način neprestano povezuje preteklost s sedanostjo, saj vzpostavlja občutke trajanja.

Ob ekonomskih, političnih in družbenih spremembah se sodobnost v nekaterih pomembnih dejanjih na prav posebne načine prepleta s preteklostjo; v družinskem življenju, v nekaterih delovnih postopkih še delujočih tovarn, kot na primer

Predilnice, se pravi v vsakodnevnih telesnih gibih v tovarni, v socialnih odnosih, v obnašanju ljudi v vsakdanjem življenju in v neformalnih normah. Na tem mestu pa vendar opozarjam, da raziskovalci na odzive vodstva Predilnice, njenih upraviteljev, delničarjev, delavk in delavcev ne gledamo kot na ostanke socialistične preteklosti, temveč kot na odgovor, ki nastaja ob prepletanju preteklosti in sedanosti. Strategije ljudi v sodobnem času so tudi reakcije na mednarodne povezave in premestitve kapitala v inštitucijah, s katerimi se soočajo nekdanje komunistične države. Slovenija je v mreže delovanja nekaterih od naštetih mednarodnih organizacij vstopala že v devetdesetih letih, kot na primer v Svetovno trgovinsko organizacijo leta 1994. Leta 2004 pa je postala formalna članica Evropske unije in Nata.

Ob tem se sklicujem na kritiko Michaela Burawoya in Katherine Verdery (1999, 2), s katero se avtorja usmerjata proti raziskovalcem, ki ob dokazovanju kontinuitete med socializmom in postsocializmom spregledajo, da je preteklost preoblikovana in konstituirana v reakciji kot odgovor na sodobne napetosti in tržne iniciative.

Tovarna je produkcijski in socialni prostor, kjer neprestano prihaja do mobilizacije in pogajanj med različnimi interpretacijami preteklosti in sodobnosti. Ravno spreminjanje prostorskih razmerij, nove strategije upraviteljev, pogajanja med vodstvom in delavci in med samimi zaposlenimi v vodstvu ustvarja napete situacije. Upokojeni in še zaposleni v Predilnici s spominom na pretekli pomen dela utemeljujejo svoja pričakovanja in zahteve tudi v spremenjenem sodobnem socialnem okolju. Pri tem je pomenska konstrukcija tovarne kot socialističnega projekta v spominu ljudi pomembna, saj na različne načine legitimira njihove sodobne položaje. Prostorska ureditev tovarne, v katero so vključena razmerja moči, ni le odraz discipliniranja delavcev, temveč je tudi prostor, kjer se vzpostavlja spomin.

### Literatura:

**BRUMEN**, Borut in Rajko **MURŠIČ** 1999: Uvod v odčaranje tranzicije. V: Borut Brumen in Rajko Muršič (ur.), *Cultural processes and transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries*. *Etnološka študijska 9*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 7–12.

**BUCHOWSKI**, Michal 2001: *Rethinking Transformation: An Anthropological Perspective on Postsocialism*. Poznan: Wydawnictwo Humaniora.

**BURAWOY**, Michael in Katherine **VERDERY** (ur.) 1999: *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Lanham: Rowman & Littlefield.

**DUNN**, Elizabeth C. 2004: *Privatizing Poland, Baby food, Big Business, and the Remaking of Labor*. London, Ithaca: Cornell University.

**FOUCAULT**, Michel 1984: *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.

**GUPTA**, Akhil in James **FERGUSON** 2001 [1997]: Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era. V: Akhil Gupta in James Ferguson (ur.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham, London: Duke University Press, 1–32.



**HERZFELD**, Michael 2003: *The Body Impolitic; Artisans and Artifice in the Global Hierarchy of Value*. Chicago: The University of Chicago Press.

**KÜRTI**, Laszlo 1996: Fieldwork Experiences in Socialist and Post-socialist Hungarian Communities. V: Zmago Šmitek in Rajko Muršič (ur.), *MESS Mediterranean Ethnological Summer School Piran*, Pirano, Slovenia 1997 and 1998, Vol. 3. Ljubljana: Županičeva knjižnica, 185–208.

**LOW**, Setha in Denise **LAWRENCE-ZUÑIGA** 2003: *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publisher.

**ROFEL**, Lisa 2001 [1997]: Rethinking Modernity: Space and Factory Discipline in China. V: Akhil Gupta in James

Ferguson (ur.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham, London: Duke University Press, 155–178.

**RONA TAS**, Akos 1997: *The Great Surprise of the Small Transformation: the Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

**STENNING**, Alison 2005: Re-placing Work: Economic Transformation and the Shape of a Community in Post-socialist Poland. V: *Work, Employment & Society* 19/2, 235–259. [www.nowahuta.info/papers/stenning%20wes.pdf](http://www.nowahuta.info/papers/stenning%20wes.pdf), 27. 1. 2005.

**Datum prejema prispevka v uredništvo: 14. 12. 2006**

*Izvirni znanstveni prispevek / 1.01*

*Jasna Fakin Bajec*

## RAZISKOVANJE KULTURNE DEDIŠČINE NA KRASU PO SLEDEH JEZIKOSLOVCA IN NARODOPISCA DR. KARLA ŠTREKLJA

### *Izveček*

*Dr. Karel Štrekelj, rojen v Gorjanskem na Krasu, je kot priznan slavist, jezikoslovec in narodopisec pri svojem raziskovalnem delu uveljavil pomembne smernice etnografskega raziskovanja. Kraševci v nekaterih vaških skupnostih vse bolj posnemajo raziskovalne nagibe svojega rojaka, v drugih skupnostih pa raziskovanje dediščine nikakor ne obrodi zelenih sadov. Avtorica v prispevku na podlagi Štrekljevih metodoloških izhodišč analizira vzroke za uspešnost / neuspešnost raziskovanja, ohranjanja in vključevanja dediščine v sodoben razvoj lokalnih skupnosti.*

### *Abstract*

*Dr. Karel Štrekelj, born in the village of Gorjansko in the Karst region, was a prominent Slavist, linguist, and ethnographer who had formed significant directives in ethnographic research. In several village communities in the Karst region locals have started to follow the lead of their compatriot to research their cultural heritage. While some attempts have been successful others have not generated any significant results. In view of Štrekelj's methodology, the author analyzes the key factors of their success or failure, the degree of heritage preservation in the area, and its inclusion in the present development of local communities.*

### *Namesto uvoda – o dediščini*

Dediščina je v sodobnem času pogosta tema mnogih znanstvenih diskusij, konferenc, obravnjav, saj je v današnjem svetu porabniške družbe poznega kapitalizma, transnacionalnih gibanj in s tem povezane globalizacije v osrčju procesa soustvarjanja, utemeljevanja in poudarjanja nacionalne in lokalne identitete, poleg tega pa je postala tudi podlaga za ekonomsko

in komercialno izrabo, predvsem pri načrtovanju turističnih vsebin (t. i. *heritage industry*).

Z dediščino kot sodobnim globalnim pojmom – čeprav ima beseda za sabo že dolgo zgodovino (gl. Lowenthal 1985) – pa se ne ukvarjajo le znanstveniki in strokovnjaki različnih humanističnih in družboslovnih ved, katerih področja raziskovanja so človek, njegovo družbeno okolje in stvaritve, temveč se z odkrivanjem dediščine pravzaprav ukvarja širši krog prebivalstva: otroci v okviru izobraževalnih projektov, predstavniki lokalnih in regionalnih skupnosti, člani najrazličnejših kulturnih, turističnih, razvojnih in drugih društev itn. Skrb za dediščino je tudi glavno poslanstvo Organizacije združenih narodov za šolstvo, znanost in kulturo (Unesco), ki v okviru svojih konvencij skrbi za ohranjanje naravne in kulturne dediščine vsega človeštva. Pri Svetu Evrope<sup>1</sup> in v EU sprejemajo konvencije, ki uveljavljajo doktrino integralnega – celostnega varstva kulturne dediščine, kar pomeni, da je ohranjanje vrednot kulturne dediščine treba vključiti v razvoj družbe, saj dediščina predstavlja temelj razvoja civilizacije in jo je zato treba vključiti v dinamične spremembe in transformacije. Varstvo dediščine naj bi postalo integralni del načrtovanja in upravljanja skupnosti in prispevalo k njenemu

<sup>1</sup> Svet Evrope je meddržavna organizacija, ki združuje različne evropske države, katere cilj je: varovati človekove pravice, pluralistično demokracijo in pravno državo; ozaveščati ljudi in spodbujati razvoj evropske kulturne prepoznavnosti in raznolikosti; iskati rešitve za probleme, s katerimi se srečuje evropska družba (zapostavljanje manjšin, sovraštvo do tujcev, nestrpnost, varstvo okolja, kloniranje ljudi, aids, mamila, organiziran kriminal itd.); pomagati pri uveljavljanju trdne demokracije v Evropi s podporo političnim, zakonodajnim in ustavnim reformam ([http://www.coe.si/sl/predstavitev\\_sveta\\_evrope/na\\_kratko/](http://www.coe.si/sl/predstavitev_sveta_evrope/na_kratko/), 5. 3. 2007).